
*Майкл
Потер*

НАРОДЖЕННЯ АНАЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ¹

У момент свого народження аналітична філософія була спробою відійти від попередньої традиції, започаткованої Кантом. Цей відхід почався з царини математики. Кант стверджував, що математика виходить не з досвіду і не з логіки, а з просторово-часової структури, яку ми самі накладаємо на досвід. Отож, спершу Фреге намагався спростувати підхід Канта на ґрунті арифметики, виводячи її з логіки, а потім Расел поширив цей проект на всю математику загалом. Обидва зазнали невдачі; але, розмірковуючи над проблемами, що їх було порушено у цьому проекті, вони винайшли те, що сьогодні називають «аналітична філософія» або, можливо доречніше, «аналітичний метод у філософії». Втім, подібний стислий опис приховує неабияку складність формулювання того, в чому, власне, полягає цей аналітичний метод. Окреслюючи момент його народження, ми спробуємо визначити деякі з його характерних ознак.

© М. ПОТЕР, 2011
© Переклад з англійської
О. Панича, 2011

¹ Переклад здійснено та опубліковано з дозволу автора та видавництва «Routledge» за виданням: *Potter M. The birth of analytic philosophy // The Routledge Companion to Twentieth Century Philosophy / Ed. by D. Moran. — S. l.: Routledge, 2008. — P. 43—75.*

1. Фреге

1.2. Grundlagen²

...Мета Фреге у «Die Grundlagen der Arithmetik» («Основи арифметики», 1884) була тією самою, що й Дедекінда: показати, що арифметика є незалежною від простору та часу. Збігався й підхід: спершу Фреге визначив аксіоматичну базу, з якої можна було дедукувати властивості натуральних чисел; потім спробував логічно довести, що існують об'єкти, які задовольняють ці аксіоми; і нарешті він потребував принципової підстави ігнорувати будь-які властивості об'єктів, обраних на попередній стадії, що не впливають з їхніх аксіоматичних характеристик, визначених на першій стадії.

Проте, збігаючись із Дедекіндом у самому визначенні трьох стадій запланованої програми, Фреге істотно розійшовся з ним у способі їхнього виконання. Почати з того, що у своїй аксіоматичній характеристиці натуральних чисел Фреге розглянув їх як обмежені кардинальні числа й визначив кардинальні числа за допомоги того принципу, що кардинали двох понять, F та G , є рівними, якщо й тільки якщо існує взаємно-однозначна відповідність всіх F та всіх G (або, як інколи кажуть, якщо F та G є «рівнопотужними»). Цю еквівалентність, яку сучасна література з теми, з незначною історичною довільністю, визначає як «принцип Х'юма»³, можна застосувати для виведення властивостей натуральних чисел майже у такий спосіб, як це можливо із аксіомами Пеано. На другій стадії, доводячи наявність об'єктів, що задовольняють «принцип Х'юма», Фреге скористався поняттям обсягу поняття — тобто логічним об'єктом, пов'язаним із поняттям у такий спосіб, що два поняття мають один і той самий обсяг лише у разі, якщо вони цілковито вказують на одні й ті самі об'єкти. Фреге визначив число F як обсяг поняття другого порядку, в який увіходять усі поняття, що є рівнопотужними із певним поняттям F .

Визначивши таким чином числа в термінах обсягу, Фреге потребував певного пояснення, чому можна ігнорувати додаткові властивості, що їх випадково набувають числа внаслідок такого визначення. Він вочевидь вважав, що певну роль у цьому відіграє «контекстуальний принцип»: методологічний принцип, за яким слова означають будь-що лише у контексті речення. Вага, якої Фреге надавав цьому принципу, підтверджується тим, що

² Для публікації у цьому числі «Філософської думки» були обрані окремі підрозділи статті, які найбільше відповідають контексту цього тематичного випуску. Повністю текст статті Майкла Потера «Народження аналітичної філософії» буде надруковано в журналі «Sententiae», № 1 за 2011 рік.

³ Щодо цього написання, див. примітку 1 до статті О.Панича «Джон Стюарт Міл і традиція аналітичної філософії» в цьому числі «Філософської думки».

він згадує про нього і у вступі, і в основному тексті, і також у висновках «Grundlagen». Але в чому саме полягає ця вага — це вже визначити складніше.

Інколи насправді видається, що ваги контекстуальному принципу на дав не стільки сам Фреге, скільки його пізніший визначний коментатор Майкл Даміт. На думку останнього, проголошення Фреге контекстуального принципу ознаменувало собою радикальний поворот у філософії — так званий «лінгвістичний поворот», що за своєю значущістю порівнянний із «коперниканським поворотом» Канта, який відбувся на сторіччя раніше.

Проблема, втім, полягає в тому, яку саме роль має відігравати цей принцип у Фрегевій теорії чисел. Якщо Фреге прагнув розглядати «принцип Х'юма» як контекстуальне визначення чисел, ця роль є цілком зрозумілою: тоді контекстуальний принцип мав заспокоїти будь-які побоювання з приводу того, що контекстуальне визначення терміна не вказує, на що посилається введений ним термін, а лише дає нам значення цілих речень, в яких з'являється цей термін. Але Фреге відкидає ідею розгляду «принципу Х'юма» як контекстуального визначення чисел, оскільки цей принцип визначає умови істинності не всіх, а лише деяких стверджувань тотожності, в яких може з'явитися числовий термін. (Посилаючись на найбільш відомий «грубий приклад» самого Фреге, цей принцип не пояснює, чому Юлій Цезар — це натуральне число.) Натомість, як ми побачили, Фреге розглядає «принцип Х'юма» лише як контекстуальне обмеження — тобто як умову, що будь-яке коректне визначення натуральних чисел мусять його задовольняти. Але якщо ми врешті-решт дамо явне визначення чисел і покажемо, що так визначені числа справді задовольняють вказане обмеження, зовсім неясно, яку ще роль може відіграти контекстуальний принцип.

Наступною (і, як з'ясувалося, значно гіршою) проблемою для Фреге стало відкрито прийняте ним визначення чисел через ідею обсягу поняття. Але що це означає? Найбільшим досягненням, про яке він звітував по завершенні «Grundlagen», було зведення його початкової проблеми пояснення, як нам дані числа, до радше простого питання, як нам дані обсяги понять.

Насправді ж подібність цих проблем, як про них мислив Фреге, була більш ніж поверховою. Адже «принцип Х'юма» — контекстуальне визначення умов тотожності чисел — має форму принципу абстрагування: тобто він стверджує логічну еквівалентність, з одного боку, тотожності двох термінів (наразі числових), з іншого боку, наявності стосунків еквівалентності (наразі рівнопотужності) між відповідними поняттями. Але завважте, що пояснення, яке ми дали ідеї обсягу поняття, — що поняття мають той самий обсяг лише у разі, якщо вони охоплюють ті самі об'єкти, — також є принципом абстрагування. Якщо проблема Юлія Цезаря ставить хрест на ідеї введення чисел за допомоги першого принципу абстрагування, хіба

вона не ставить хрест також і на ідеї введення обсягів за допомоги другого принципу?

На це питання Фреге ніколи не дав задовільної відповіді. В «Grundlagen» він його навіть не заторкнув, зауваживши лише (у примітці), що він вважає загальновідомим, що таке обсяг поняття (§ 68). Після такого залишається додати вже небагато; але, коли він намагається щось додати в «Grundgesetze der Arithmetik» (1893—1903), він задовольняється розглядом ідеї обсягу поняття в межах формальної мови *Begriffsschrift*.⁴ Цією мовою він справді вводить обсяги за допомоги щойно згаданого принципу абстрагування (який він називає «Основний закон V»⁵), але при цьому він не мусить звертатися до проблеми Юлія Цезаря, оскільки тут він має справу з формальною мовою, яка не має термінів для позначення римських імператорів.

Вочевидь, це є не розв'язанням проблеми, а тільки її відтермінуванням. Врешті-решт, Фреге чітко вказував, що будь-яка задовільна теорія арифметики має пояснити можливість її застосування до світу, і він шкодував про неспроможність формалізму впоратися саме з цією проблемою. Отже, у певний момент він мав поширити формальну мову і на позначення римських імператорів, аби їх можна було порахувати, і зробити це так, аби при цьому владнати питання, чи є Юлій Цезар натуральним числом (або ж обсягом поняття).

...

2. Мур і Расел

2.1. Об'єктивні твердження

Другий виток народження аналітичної філософії бере початок у 1898 році. Пізніше Расел описував, як він виник у розмові між ним та Муром. У будь-якому разі, ясно те, що першими публікаціями, які засвідчили цей факт, стали статті Мура «Природа судження» і «Спростування ідеалізму».

Загальний обрис революції є ясным: Мур вважав, що може опиратися споксам ідеалізму, розглядаючи твердження як складні об'єктивні сутності.

«Щойно буде однозначно визнано, що твердження не денотує переконання (у психологічному розумінні), стає самоочевидним, що воно жодним чином не відрізняється від реальності, з якою воно начебто лише співвідноситься — тобто та істина, що *Я існую*, ніяк не відрізняється від відповідної до неї реальності *мого існування*» (Moore, «Truth», див.: [Dictionary, 1901: p. 20—22]).

⁴ Українською цю назву твору Фреге найбільш буквально можна було б перекласти як «Поняттєве письмо». — *Прим. перекладача*.

⁵ «Основний закон V» насправді більш загальний, але надлишок його загальності не стосується обговорюваної тут проблеми.

Іншими словами, в центрі цього проекту було те, що зараз можна назвати «тотожнісною теорією істини». Але якщо загальні риси цього проекту ясні, цього не можна сказати про деталі. Хоча статтю «Природа судження» написано жвавим стилем, який яскраво контрастує з нарколептичним педантизмом пізніших творів Мура, все ж важко визначити напевно, у чому саме полягають її аргументи. Об'єкти критики Мура розкидані досить широко: хоча головним з них є пост-Гегелева теза Бредлі, що абсолютна істина є взагалі недосяжною, інколи Мур атакує також Барклівське *esse est percipi*⁶ або переконання Канта, що взаємини об'єктів досвіду постачаються самим розумом.

Мурове розуміння твердження втілюється у дві його засадові доктрини. Перша наголошує, що одиниці, з яких складене твердження (він називає їх «поняттями»), є тими сутностями, про які говорить це твердження. Він протиставляє цю думку погляду Бредлі, що коли я маю ідею чогось, сама ця річ є частиною моєї ідеї. Вочевидь таке протиставлення не вичерпує всіх можливостей, але, завершивши свою (безумовно слушну) критику Бредлі, Мур, здається, не відчуває жодної потреби доводити слушність власної позиції. А проте ця доктрина посідає центральне місце у спростуванні ідеалізму, як його бачить Мур. Твердження є об'єктами судження, тож поняття, з яких складені твердження, є частиною того, про що ми судимо; і втім, цей погляд є реалістичним, оскільки це не є «їхнім визначенням»; «для їхньої природи», каже Мур, «немає різниці, мислить їх хтось чи ні» [Moore, 1899: p. 4]. Отож, поняття є об'єктивними сутностями.

Друга засадова доктрина полягає в тому, що між поняттями немає внутрішніх зв'язків — стосунки між поняттями не є складовою їхньої природи. Істинність твердження зумовлює певний спосіб зовнішніх стосунків між поняттями, що увіходять до його складу. Знов-таки, головною мішенню тут є Бредлі, який взагалі заперечував реальність зовнішніх стосунків. Якщо знання розуміється як внутрішні стосунки між знавцем і знаним ним твердженням, сам акт знання твердження вже змінює це останнє, оскільки тепер його внутрішньою властивістю стає те, що воно є знаним, а отже, воно вже не є таким, яким було до того, коли я щодо нього дізнався. Відповідно, для Бредлі жодне судження не є цілковито істинним; судження завжди перекручене. З іншого боку, для Мура акт судження встановлює лише зовнішні стосунки між твердженням та суб'єктом судження, а отже, він не змінює те, що є предметом судження. Але значно менш зрозуміло, чому у протистоянні поглядам Бредлі Мур мусив поринути у протилежну крайність і стверджувати, що між поняттями взагалі не існує внутрішніх стосунків. І

⁶ «Бути — значить сприйматися» (лат.). — Прим. перекладача.

так само, як і з першою доктриною, Мур (принаймні на цій стадії), здається, геть забув надати аргументи на підтримку власної позиції.

2.3. Про денотацію

1901 року, коли Расел вже завершив чернетку «Принципів математики», він відкрив знаменитий парадокс, що має його ім'я. А саме: він показав, що денотуюче поняття «клас всіх класів, що не належать до самих себе», не денотує взагалі нічого (адже, якби воно денотувало, денотований ним клас належав би до самого себе, якщо й тільки якщо він би не належав до самого себе, що є абсурдом).

Роками двома раніше цей парадокс вже був винайдений математиком Цермело в Геттінгені (а інші дещо подібні парадокси були відомі Кантору). Але у його новому відкритті Раселом важливим є той спосіб, яким порушені у ньому проблеми тепер вплинули на філософію. Найбільш безпосередньо вплив цього парадокса на Расела відбився у тому, що він зосередив свою увагу на таких денотуючих поняттях (як-от нині знамените «теперішній король Франції»), які не денотували нічого. Звісно ж, не можна сказати, що він досі не усвідомлював, що його теорія передбачає існування подібних понять; але парадокс показав йому необхідність кращого розуміння засад їхнього функціонування. Расел стояв на тому, що твердження, в якому з'являється денотуюче поняття, «стосується не поняття, а терміна, який є у певний особливий спосіб пов'язаним із цим поняттям». Далі, якщо терміна, про який йдеться, взагалі не існує, спосіб його зв'язку із поняттям мусить і справді бути особливим.

Але момент одкровення для Расела настав тоді, коли він побачив, що зв'язок є особливим навіть тоді, коли цей термін *існує*. Адже якщо існує зв'язок між поняттям та річчю, яку воно денотує, мусить існувати істинне твердження, яке висловлює цей зв'язок, і предметом цього істинного твердження буде поняття. Згадаймо, втім, що денотуюче поняття визначається як таке, що з'являється у твердженні, але вказує на щось інше, що є предметом цього твердження. То як же *будь-яке* твердження може мати об'єктом саме денотуюче поняття? Якого роду одиниця мусить з'явитися у твердженні, аби воно, скажімо, мало об'єктом денотуюче поняття, висловлене реченням «перший рядок Елегії Грея»? Безумовно, цією одиницею не може бути саме це денотуюче поняття, оскільки у своїй функції «покажчика прощосності» воно гарантує, що, в остаточному підсумку, твердження матиме об'єктом не поняття, а те, що воно денотує, — а саме фразу «The curfew tolls the knell of parting day». Так само це не може бути і денотуюче поняття «значення першого рядка Елегії Грея», оскільки це було б твердження про значення фрази «The curfew tolls the knell of parting day», а це знов-таки не те, чого ми прагнули.

Дещо у цьому міркуванні може видатися читачеві загадковим. Аргумент начебто має довести, що не може існувати інформативного твердження про поняття, висловлене фразою «перший рядок Елегії Грея». Але це останнє речення, здається, висловлює твердження, що має об'єктом саме це поняття. Расел змушений визнати, що це не те, чого він прагнув. Чому? Бо у цей момент він вводить наступне обмеження. Стосунок між поняттям та його денотатом (якщо такий існує) не є, каже Расел, «лінгвістичним через речення». Він вочевидь вважає, що поняття існують незалежно від того, чи винайшли ми засоби висловити їх у мові. Тоді стосунок між поняттям та його денотатом існує незалежно від мови, і це ж стосується твердження, яке його висловлює. Таким чином, будь-яке речення, в якому мовна одиниця, як-от фраза «перший рядок Елегії Грея», не вживається, а лише згадується, не може бути тим, чого ми шукали, оскільки висловлене у ньому твердження буде твердженням про мову, натомість твердження, яке ми намагалися висловити, мало б — якби воно існувало — бути незалежним від мови.

Кожен першокурсник, що пише про Раселову теорію дескрипції, вказує на те, що вона має справу з випадком визначених дескрипцій, які ні на що не посилаються; але це, хоча і є правдою, становить лише невелику частину проблеми. Зрозуміло, що Раселова рання теорія денотації визнавала існування денотуючих речень, які нічого не денотують. Безумовно, в таких випадках можна казати про загадкову роль відповідного денотуючого поняття: якщо воно мислиться як своєрідний покажчик, то денотуюче поняття, яке нічого не денотує, є покажчиком, що показує в нікуди. Але заперечення Расела щодо цієї теорії так само стосувалося й випадків, коли денотуюче поняття таки справді щось денотує.

Аргумент, який ми щойно виклали (відомий як «аргумент Елегії Грея», бо Расел, пояснюючи проблему, вживає саме цей приклад), змусив Расела зрестися теорії денотації, яку він висунув у «Принципах...». Натомість він висунув іншу теорію, згідно з якою справжню структуру твердження, висловленого у реченні, можна виявити, перетворивши його на предикативне обчислення з тотожністю. Наприклад, речення «Я зустрів людину» мусить бути перекладене як $(\exists x)(Mx \ \& \ Rax)$, де Mx означає, що x має властивість людяності, Rxu означає, що x зустрів u , і a означає мене. (Словами: «я зустрів дещо, що має властивість людяності».) Денотуюча фраза «людина» зникла, поступившись місцем сполученню квантора та змінної. І, як це вивчають першокурсники у своєму початковому курсі логіки, фраза «Теперішній король Франції лисий» може бути перекладеною як $(\exists x)(Kx \ \& \ (\forall y)(Ky \supset x=y) \ \& \ Vx)$, де Vx означає, що x є лисим, а Kx означає, що x наразі є королем Франції. (Словами: «Наразі існує такий лисий король Франції, що йому дорівнює кожний король Франції».) Знов-таки, у перекладі денотуюча фраза зникла, поступившись місцем обчислюваним змінним.

2.4. Логіцизм

...Метою Вайтгеда і Расела в «Principia Mathematica» був розвиток теорії Фреге. Вони прагнули охопити логікою не лише арифметику, але й усю математику. Якби вони досягли успіху, вони б, напевне, не розв'язали повністю епістемологічного питання, як ми знаємо математичні істини, але принаймні підпорядкували його відповідній проблемі для логіки. Але успіху вони не досягли. Їхньою принциповою проблемою стало те, що засоби уникнення парадоксу коштували їм надто дорого. Аби охопити теорією класів традиційну математику, нам потрібно бути спроможними розглянути як легітимні багато термінів класів, які є *непредикативними* — тобто такими, що властивості, які їх визначають, посилаються на самі ці класи, а отже, є невіправно коловими. Для легітимації подібних термінів класів довелося застосувати аксіому зведеності, яка стверджує, що кожна така колова пропозиційна функція може бути заміщеною логічно еквівалентною не-коловою функцією. Але якщо метою «Principia Mathematica» був показ того, що математика є частиною логіки, Вайтгед і Расел мали довести не лише те, що аксіома зведеності є істинною, але й те, що вона є істиною логіки. Їхній захист цієї останньої тези виявився вельми непереконливим. Наступна складність полягала в тому, що для виведення з логіки вищої математики вони мали припустити ще й аксіому нескінченності, яка стверджує існування нескінченної кількості об'єктів. Оскільки вони не поділяли погляд Дедекінда на думки як об'єкти, вони не могли застосувати його «доказ» цієї аксіоми. Тому їхній підхід, здається, ставив істинність вищої математики в залежність від неверифікованої фізичної гіпотези.

Зважаючи на ці складнощі з аксіомами зведеності та нескінченності, спробу Вайтгеда і Расела звести математику до логіки загалом вважають невдалою. Але значно впливовішим у філософії виявився метод логічного аналізу, який був застосований ними у цій спробі. Метою цього методу, у застосуванні до будь-якого предмета розмови, був пошук істинної логічної форми тверджень, висловлених у цій розмові. Його рушійною силою, безумовно, залишалася надія, що врешті-решт, завдяки розгляду твердження як складеного з речей, про які у ньому йдеться, цей пошук виявить сутності, обізнаності в яких вимагає ця розмова. Відтак засадовим для всього процесу було припущення, яке Расел здебільшого не вважав потрібним доводити, що розмова, у цьому розумінні, насправді *має* якість-то визначене епістемологічне підґрунтя. Расел (1911) назвав це ставлення «аналітичним реалізмом».

2.7. Багатостосункова теорія судження

Твердження, згідно з Раселом і Муром, є певним комплексом, складеним з різноманітних сутностей — *sensibilia*, ідей чи універсалій. Якщо я, приміром, позначу два пережитих мною чуттєво даних як a і b , речення « a є вищим за b » може висловити твердження, яке складається з a , b і певного просторового стосунку (універсалії) вищості. Але для того, щоб a справді було вищим за b , мусить існувати комплекс, що складається з a , b і цього просторового стосунку. Можна сказати, що твердження стверджує існування певного факту. Тоді у разі, якщо твердження істинне, воно тотожне з фактом, чиє існування воно стверджує. Але що відбувається у разі, якщо твердження хибне? На відміну від попереднього випадку, тепер немає відповідного факту. Важко зрозуміти, як може існувати комплекс, що містить a , b і вищість, якщо насправді a не є вищим за b — бо, якби цей комплекс існував, ця вищість a над b якраз би й мала місце.

Расел дійшов висновку, що ця проблема розв'язується шляхом усунування тверджень з опису формування судження. І його логічний метод, здається, надавав йому потрібні важелі. У вислові « A висновує, що p » вислів, який позірно посилається на твердження p , належить розглядати як неповний символ, що усувається аналітично, так само як «теперішній король Франції». У результаті виявляється, що судження складається не з бінарного стосунку між особою A , що виносить судження, та твердженням, що підлягає судженню, а з численних стосунків між A та різноманітними компонентами первинного твердження. Наприклад, аналіз виявляє, що «Я вважаю a вищим за b » висловлює стосунки між чотирма складниками: $Я$, a , b та вищість.

Може видатися, що ця теорія ризикує поринути у нескінченний регрес: вона, певна річ, усуває твердження p з аналізу « A висновує, що p », але хіба « A висновує, що p » не є іншим твердженням, яке також потребує аналізу? Втім, можна припустити, що Расел пропонував аналіз не твердження « A висновує, що p », а лише самого судження — тобто факту (коли є такий факт), що A висновує, що p . Оскільки складність, що змусила його прийняти цю теорію, стосувалася лише хибних тверджень, а не фактів, на цьому кроці ніякого сумнівного регресу не виникає.

Разом з тим тут виникає інша проблема. Завважте, що стосунок судження, відповідно до цієї теорії, не лише є множинним, але й має різну арність: у щойно розглянутому прикладі він є кватернарним, але це лише тому, що аналізоване твердження складалося з трьох компонентів. В інших випадках усе може бути інакшим. Понад те, складові судження при цьому можуть бути різнорідними (чуттєві дані, універсалії абошо). Тому стосунок судження мусить вважатися дуже толерантним стосовно різноманітних прийнятих ним аргументів. Звісно ж, на першому місці у нас завжди

буде особа *A*, яка виносить судження; але в усіх інших позиціях стосунків судження мусить толерувати будь-які види комбінації окремих складників. Через це важко побачити, як форма стосунку може визначити, чи є різні складники у цих позиціях такими, що взагалі є сенс припускати, що *A* робить щодо них якесь судження. Наприклад, з погляду цієї теорії видається можливим зробити судження, що стіл олівецькає книгу.

Вітгенштайн, який на той час ще офіційно був студентом Расела в Кембриджі, вказав йому на цю складність влітку 1913 року. «Кожна правильна теорія судження, — сказав Вітгенштайн, — мусить унеможливити для мене судження про те, що цей стіл олівецькає книгу. Теорія Расела не задовольняє цю вимогу» [Wittgenstein, 1913: 3rd MS]. Понад те, оскільки це заперечення стосувалося не деталей Раселової теорії, а лише її загального вигляду, воно мало бути справді разючим. Принаймні воно настільки вразило Расела, що той одразу припинив писати книгу («Теорія знання»), в якій ця теорія відіграла центральну роль.

3. «Трактат»

3.3. Сказати й показати

Раніше ми бачили, яку загрозу для атомізму Расела становила його неспроможність задовольнити подвійну вимогу, що прості сутності мусять бути водночас безсумнівними та необхідними. Рішенням Расела стала відмова від ідеї можливості. Вітгенштайнові загрозувала та сама подвійна вимога, але він не міг відмовитися від ідеї можливості, бо та була засадовою для його розуміння експресивності твердження. Натомість він відмовився від пропозиційного ставлення. Іншими словами, він дійшов думки, що «*A* переконаний, що *p*» і «*A* сумнівається, що *p*», а також всі подібні висловлювання не є твердженнями. Зокрема, «Я сумніваюся, що *a* існує» не піддається стандартному Раселовому аналізу, тож ми не маємо підстав припускати, що прості сутності є речами, чиє існування ми не в змозі піддавати сумніву, — а отже й не маємо підстав ототожнювати їх із чуттєвими даними.

Якщо «*A* переконаний, що *p*» не є твердженням, то чим воно є? Афористична відповідь Вітгенштайна звідна до того, що його форма збігається із «*p*» каже *p*» [Wittgenstein, 1922: 5.542]. Його ідея полягала в тому, що для *A* вважати, що *p*, означає тримати в свідомості належного роду символ, який каже, що *p*. Отож, ключовим елементом переконання є приписування сенсу певному символу. Але це приписування *не* є твердженням. Та й загалом, твердженням не може бути жодна спроба висловити експресивність символу. Приміром, ми не можемо сказати, що ім'я «*a*» посилається на *a*.

Аби зрозуміти, чому Вітгенштайн висунув цю тезу, нам треба ретельно відокремити її від іншої, позірно подібної до неї тези. Вітгенштайн

проводив розрізнення між знаком, який є розташуванням слів (або, у мінімальному випадку, окремим словом), та символом, який є тим, чим стає знак, коли я розглядаю його як такий, що говорить мені щось. Те, що *знак* «snow is white» говорить, що сніг є білим, є вочевидь випадковою особливістю англійської мови: адже, приміром, слово «white» могло б означати «чорне». Але всі, хто володіє англійською, побачивши це речення, одразу прочитають у ньому те, що воно каже англійською: вони, як сказав би Вітгенштайн, вбачатимуть у знакові конкретний символ. І те, що *символ* каже, що сніг є білим, вже зовсім не є випадковістю: якби він казав щось інше, він просто не був би тим самим символом.

Гадаю, це доволі легко показує, що «символ “*p*” каже, що *p*» не є твердженням, що має сенс — тобто не є таким, що є істинним в одних можливих світах і хибним в інших. І так само можна зрозуміти, чому «ім’я “*a*” посилається на *a*» також не є твердженням, що має сенс.

Важче зрозуміти, чому вони не є тавтологіями. Аби побачити це, порівняймо їх із «дощ зараз або йде, або не йде».

Цей вислів не виражає жодного сенсу: в термінах Вітгенштайна, він не розділяє можливі світи на два класи. Але це лише тому, що він вміщує всі світи в один клас: він має правильну загальну форму, аби бути твердженням, що має сенс, але його частини скасовують одна одну, тож в остаточному підсумку воно не каже нічого. Ми можемо побачити це, завваживши, як ми можемо дедалі більше наблизити сказане ним (тобто ніщо) до тверджень, які справді мають сенс. Наприклад: «зараз або дощ, або сніг», «зараз або дощ, або сніг, або сутінки», «зараз або дощ, або сніг, або сутінки, або сонячно» тощо.

Якщо ми продовжимо в тому ж дусі, ми зрештою перелічимо всі варіанти можливої погоди, отримавши таким чином диз’юнкцію, яка не каже про погоду взагалі нічого, тобто є тавтологією.

Тепер повернемося до нашого попереднього прикладу: «ім’я “*a*” посилається на *a*». Неважко переконатися, що тут ми не можемо зробити нічого подібного, аби наблизити цей вислів до тверджень, що мають сенс. Тут ми змушені сказати, що таке висловлювання є не позбавленим сенсу, а *нісенітним*. Це не щось таке, що має належну форму, аби мати сенс, але врешті-решт скасовує себе й не каже нічого — не граничний випадок твердження, що має сенс, як-от «дощ зараз або йде, або не йде»; радше це щось таке, що не має належної форми, аби мати сенс узагалі.

...

3.5. Реакції на «Трактат»

Безумовно, в погляді Вітгенштайна на невимовне було щось дуже містичне. Не дивно, що на це не схильні були звертати серйозну увагу ні кембриджські атеїсти на зразок Расела, ні віденські наукові

позитивісти на зразок Карнапа. Значно серйозніше вони одразу сприйняли Вітгенштайнове відкидання логіцистської редукції математики до теорії класів. Він відкинув це, оскільки, за його словами, «теорія класів у математиці цілком зайва. Це пов'язане з тим, що загальність, яка нам потрібна в математиці, не є *акцидентальною* загальністю» [Wittgenstein, 1922: 6.031; переклад Є. Поповича зі змінами].

Згадаймо, що для Вітгенштайна математичні теореми (наскільки він взагалі розглядає останні) самі по собі не є тавтологіями, але мають форму заяв про те, що інші різноманітні символи є тавтологіями. Видавалося, що з цієї точки зору навряд чи можна пояснити щось більше, ніж елементарну арифметику.

Таким чином, для спростування позиції Вітгенштайна потрібне було доведення того, що теореми теорії класів справді були просто більш витонченими тавтологіями. Здійснити це спробував Рамсі у своїй розвідці «Підвалини математики» (1926). Він стверджував, що теорію класів справді можна розглядати як частину логіки за допомоги логічного винаходу, який він називав «поширена пропозиційна функція». Вітгенштайн розумів пропозиційну функцію як те, що ми отримуємо, якщо візьмемо твердження й замінимо в ньому деякі символічні елементи змінними. Приміром, твердження «Сократ мертвий» породжує пропозиційну функцію « x мертвий». Якщо тепер замінити цю змінну в пропозиційній функції на інше ім'я, наприклад «Платон», ми отримуємо твердження «Платон мертвий», яке у негайно зрозумілому сенсі каже про Платона те, що попереднє твердження казало про Сократа. Натомість новим винаходом Рамсі була просто функція (в математичному розумінні), яка вводила об'єкти у твердження. Наприклад, ми могли б задати таку поширену пропозиційну функцію, що

$f(\text{Сократ}) = \text{Королева Анна мертва}$

$f(\text{Платон}) = \text{Айнштайн є великою людиною.}$

Ідея Рамсі мала усунути наступну складність: якщо ми поєднаємо розуміння Вітгенштайна, відповідно до якого f_a каже про a те саме, що f_b каже про b , з ідеєю Вайтгеда і Расела, що розмову про класи слід звести до розмови про пропозиційні функції, ми дійдемо висновку, що єдиним видом класу, про який ми можемо розмовляти, є, в термінології Вітгенштайна, *акцидентальний клас* — тобто клас речей, які мають певну спільну властивість. Ми не можемо розмовляти про *сутнісні* класи, які потрібні нам у математиці, як-от класи, визначені переліком, на зразок $\{a, b\}$. Іншим способом можна було б назвати перший вид класу *de dicto*, а другий *de re*, оскільки вони відрізняються тим, як вони змінюються у можливих світах. У світі, де трапилося так, що a і b мають спільними всі свої властивості, ідея класу *de dicto* не зможе потягнути за собою клас *de re* $\{a, b\}$. Навпаки, з винаходом Рамсі ми можемо розмовляти про клас $\{a, b\}$, задавши поширену

пропозиційну функцію, яка висловлює тавтологію, якщо $x = a$ або $x = b$, і висловлює суперечність в усіх інших випадках.

Якби ідея поширеної пропозиційної функції Рамсі справді була, як він стверджував, «зрозумілим позначенням», ми цілком могли б повернутися до відродження логіцистської програми Расела. На жаль, насправді все виявилось інакшим. Якщо ми хочемо стверджувати, що математика складається з тавтологій, немає сенсу розглядати рівняння як просто скорочені втілення призначених їм застосувань: єдиним можливим рішенням є розгляд їх як самочинних тавтологій, тавтологічність яких не розглядається як виведена з їхнього застосування. Міркування Рамсі вочевидь є прикладом цієї загальної стратегії. Але якщо ми зробимо це, ми зрештою мусять пояснити, як все ж таки застосовуються ці тавтології: тобто нам доведеться встановити зв'язок між введеними таким чином новими та старими способами висловлювання сенсів. Але тепер наша складність полягає в тому, що ми вже розірвали зв'язок із докорінно важливим аспектом Вітгенштайнового погляду на тавтології, описаного вище, — а саме, що їх можна розглянути як граничні випадки справжніх тверджень, тобто тривіальні випадки форм, здатних виражати нетривіальні сенси. Без цього зв'язку математика відривається від решти мови і її опис перетворюється на певну версію формалізму.

Невдача Рамсі має свою філософську причину (деталі див. у: [Potter, 2000: ch. 8]). Є також і технічна причина, яка була відкрита Геделем невдовзі після передчасної смерті Рамсі у 1930 році. Одним зі способів виразити те, що доводять теореми неповноти Геделя, є теза, що арифметика (і загалом математика) має складність, якої не мають тавтології. Це показує, що математику не можна розглядати просто як сукупність більш складних тавтологій: різниця тут не в ступені, а в роді. Іншими словами, теореми неповноти змушують нас визнати відмінність суто математичного розуміння необхідності від логічного розуміння тавтології, яке обговорював Вітгенштайн.

... Для сучасних дослідників Вітгенштайна стала вже трюїзмом теза про те, що «Філософські розвідки» не становлять такого великого розриву із «Трактатом», як це припускали раніше: подібності між першим та другим є настільки ж важливими, як і їхні розбіжності. Одним з прикладів цього у його пізнішому творі є наскрізно важлива ідея, що експресивність твердження є істотно порівняльною, відтак щось може мати сенс, лише якщо його заперечення також має сенс. Зокрема, там неодноразово розробляється думка про те, що ми не можемо розцінити якусь свою дію як правильну, якщо не маємо уявлення про те, що у цьому разі було б хибним.

Ця тяглість думки між раннім та пізнім твором є особливо виразною у випадку ідеї невимовного. Ніяковість, яку навіює нам Вітгенштайн з

приводу питання, що означає дотримуватися правила, не можна усунути, ввівши наступне правило, бо воно спричинить таку саму ніяковість. Але Вітгенштайн не має на увазі, що наша ніяковість є нескінченною: адже ми постійно застосовуємо правила цілком коректно. Коли він посилається як на розв'язання проблеми на те, що він називає «нашою формою життя», він наділяє це майже такою самою роллю, яку відіграє метафізичний суб'єкт у «Трактаті». Завданням міркувань стосовно дотримання правил є звільнити нас від концепції, яку він вважає хибною: а саме, що коли ми вважаємо застосування певного правила коректним, можливе ще наступне питання про те, чи *справді* воно є таким. Але це та сама картина, позбутися якої Вітгенштайн рекомендував нам у «Трактаті», аби «розчинити» протистояння реалізму та ідеалізму.

У філософії ХХ сторіччя ця тема виринає постійно: приміром, значну чутливість до неї виявив Патнем [Putnam, 1981]. Використання ним так званого «аргументу перестановки» має багато спільного з тим способом, яким Вітгенштайн використовує свої міркування стосовно дотримання правил: він прагне не піддати сумніву, чи справді слово «кішка» посилається на кішок, але відкинути центральну ідею теорії, названої ним метафізичним реалізмом, що існує така перспектива, з якої ми можемо осмислено спитати, так воно чи не так.

4. Аналітична філософія

4.1. Чим вона не є

Наш огляд тематики періоду народження аналітичної філософії є безумовно вибіркоким, чого неможливо уникнути в матеріалі подібного обсягу. А проте існує, я гадаю, широка згода стосовно того, що описане мною становить принаймні *деякі* з джерел аналітичної філософії. Факт такої згоди сам по собі є значущим: не всі інтелектуальні течії мають так добре розпізнаване і так чітко локалізоване народження. Але, коли ми намагаємося визначити філософські погляди, що характеризують аналітичну філософію, картина затьмарюється: виявляється, дивовижно важко визначити послідовний набір поглядів, якого дотримувалися б всі ті філософи ХХ сторіччя, яких вважають такими, що належать до аналітичної традиції.

Ідея, яка надала традиції її ім'я, — що аналіз речень може виявити справжню структуру тверджень, які вони висловлюють, а відтак і справжню природу світу, — виринала у багатьох формах і досі не є цілком мертвою, хоча й безумовно не викликає широкої згоди. Послідовники Квайна, приміром, вважають, що жоден аналіз, який зосереджено на реченнях, не може претендувати на пояснення того, що ми говоримо. Навіть фундатори цієї традиції, не кажучи вже про їхніх нащадків, не мали згоди щодо того,

як правильно розуміти стосунки між мовою та світом. А відоме філософії з давніх-давен припущення, що існує щось таке, що ми іменуємо *данім*, якась непіддатна аналізу субстанція, з якої складено світ, сьогодні вже на-вряд чи поділяє будь-хто з прибічників аналітичної традиції.

Однією з безумовно спільних рис усіх аналітичних філософів була віра в те, що природознавство, як його практикували впродовж останніх двох сторіч, загалом відповідає нормам раціональності і що його очевидні успіхи багато в чому завдячують застосуванню у ньому саме цих норм. Але цього навряд чи достатньо, аби відрізнити аналітичних філософів від решти. Багато з них також тяжіли до протилежного ходу думки: використати практику природознавства задля визначення цих норм, а його успіх задля їхнього виправдання. Але теза про те, що норми, втілені в практиці природознавства, є єдиними наявними у нас раціональними нормами, є вже наступним кроком, з приводу якого безумовно немає загальної згоди.

Раніше я згадував про «лінгвістичний поворот» Фреге. Щонайменше його складовою було усвідомлення, що для аналізу структури думки у нас немає іншого шляху, як вдатися до аналізу мови, — з тієї очевидної причини, що, за можливим винятком думок від першої особи, нашим головним засобом доступу до думки є саме мова. Більш спірним є питання про те, чи є складовою лінгвістичного повороту також і теза про те, що мова є нашим єдиним засобом доступу до думки. Цю сильнішу тезу неодноразово висловлював Даміт, який навіть стверджував [Dummett, 1993], що її визнання є необхідною умовою, аби вважатися аналітичним філософом.

Звісна річ, не є дивним, що точна делімітація досі неясно зрозумілої межі може розташувати пару випадків з несподіваного боку огорожі, тож Даміт безумовно має право зберігати спокій, коли виявляється, що його визначенню аналітичних філософів не задовольняють Гарет Еванс і Кристофер Пікок. Але як бути з Раселом? На тій великій ділянці своєї роботи, яку ми обговорювали вище (з 1898 по 1914), Расел незмінно вважав предметом філософії абстрактні конфігурації частин, з яких складається світ. Як ми бачили, він змінював свою думку щодо того, якими є ці конфігурації (факти, твердження, судження), а згодом для нього стало глибоким прозрінням відкриття його власної теорії описів, що поверхова грамати́ка речення може значно збити нас з пантелику стосовно тієї частини реальності, з якою воно співвідноситься. Але, хоча це відкриття призвело його до більшої обережності у розумінні особливої структури мови, воно не привело його до лінгвістичного повороту в розумінні Даміта. Лише після 1918 року Расел зрікся погляду, що логіка є прозорою [Russell, 1959: p. 145], й зацікавився стосунками між мовою та фактом.

Втім, навіть і у його пізнішій філософії Расела все ж таки не вважали б аналітичним філософом за мірками Даміта, оскільки досліди значення

призвели його безпосередньо до відкидання тієї форми антипсихологізму, яку Даміт вважає іншою істотною характеристикою аналітичної філософії: тобто Расел відкинув погляд, за яким «вивчення думки слід чітко відрізнити від вивчення психологічного процесу мислення» [Dummett, 1978: p. 458].

У руках Фреге антипсихологізм був тезою про логіку із нормативним змістом: логіка є вивченням не тих законів, за якими ми думаємо фактично, а тих, за якими ми маємо думати; і нормативність цього «маємо», на думку Фреге, не зводилася до простого переліку переваг, які зростають, якщо ми у своєму міркуванні будемо дотримуватися саме цих правил, а не якихось інших.

Карнап, принаймні у певний момент, відкрито відкидав цю нормативність. «У логіці, — казав він у [Carnap, 1934], — немає моралі», оскільки те, що вважають логічною істиною, залежить від прийнятої нами лінгвістичної структури, а цей вибір визначено не нормативними, а лише прагматичними чинниками. Карнап не дотримувався цієї жорстко прагматичної лінії надто довго, але навіть у цей період він не позбавляв логіку нормативності повністю: залишалося те, що коли ми вже обрали структуру, надалі істинне та хибне визначається тим, що впливає з чогось у межах цієї структури.

Щось подібне можна сказати й про пізнього Расела. Впродовж свого найбільш психологістичного періоду він вважав, що «нементальний світ теоретично може бути повністю описаним без використання... термінів логіки» [Russell, 1938: p. 43]. Він вважав, що такі поняття, як диз'юнкція та заперечення, потрібні лише завдяки «таким ментальним явищам, як сумнів чи вагання». Водночас він не казав, і це не впливає зі сказаного, що коли ми вже здобули ці поняття, ми вільні визначати їхні властивості.

Найбільш крайню позицію обійняв пізній Вітгенштайн, чиї спроби з'ясувати сутність нормативності логічного міркування призвели його до повної деконструкції цієї нормативності. Але навіть і в цьому разі його метою було відкидання неадекватних уявлень про нормативність, а не надання нам дозволу казати в процесі аргументації все що нам заманеться.

Іншою ознакою, яку висували як відмітну рису аналітичної філософії, є те, що можна назвати однорівневим поглядом на мову — тобто поглядом, за яким весь когнітивний зміст є фактуальним змістом [Skorupski, 1997]. Мої коментарі до «Трактату» вище мали показати з усією ясністю, наскільки мало я співчуваю цій ідеї — а отже й думці про те, що ця ідея може бути істотною для аналітичної філософії. Поза сумнівом, з неї вийшов впливовий напрямок у логічному позитивізмі, й багато послідовників Квайна, здається, вважають натуралізм певним визнанням чогось подібного до неї; але цю ідею не поділяв Вітгенштайн, ранній чи пізній, і сьогодні вона є не дуже поширеною за межами Квайнового кола.

Колишня впливовість цього погляду насправді може пояснити неспроможність його прибічників гідно оцінити роль метафізичного суб'єкта у

філософії Вітгенштайна. Те, що моя мова є *моєю*, робить її нормативною у такий спосіб, який не вловлюється простим переліком її правил. Остання теза є досить загальною: якщо ми визнаємо будь-який процес складовою нашої раціональності, ми мусимо погодитися, що простого опису цього процесу буде завжди недостатньо, аби пояснити його сутність, оскільки цей опис завжди залишатиме поза увагою той факт, що зазначений процес є нашим. Нерозуміння цього є помилкою, якої припускалися не одні лише позитивісти: наприклад, його ж можна знайти і у популярних віднедавна аргументах на користь фізикалізму. Навіть якби сучасна фізика була нашою найкращою теорією устрою світу, залишався б ще факт, який не є складовою цієї теорії: а саме, що це справді наша найкраща теорія.

З цього може виникнути спокуса проголосити, що аналітична традиція насправді є не більше ніж традицією — тобто що її прибічників поєднує лише те, що вони погоджуються щодо історичних джерел, з яких пішли їхні вкрай різноманітні підходи до філософії. Такий крок безумовно корисний, але врешті-решт він також виявляється надто грубим — і не стільки через наявність філософів за межами цієї історичної традиції (як-от Больцано), яких ми все ж таки хотіли б вважати аналітичними, скільки через наявність у XX сторіччі багатьох філософів, які надихалися працями обговорюваних тут авторів, але загалом розглядаються як постаті поза межами цієї традиції.

Інший спокусливий метод — визначити аналітичну філософію через те, чим вона не є. В цьому також є своя рація. Так само як протестантизм, історично й певною мірою теологічно, визначався його протиставленням римському католицизму, аналітична філософія безумовно набула своєї ідентичності частково й через її протиставлення спершу тому, що невдало узагальнювалося як континентальна філософія (Гегель, Ніцше, Гайдегер, Сартр), а більш нещодавно постмодернізму. Але це протиставлення, хоча й говорить нам дещо про природу аналітичної філософії, говорить не надто багато — хоча б тому, що ні континентальну філософію, ні постмодернізм визначити зовсім не легше, ніж саму аналітичну філософію.

4.2. Чим вона є

Втім, якщо жодна з цих ідей не схоплює самісіньку сутність аналітичної філософії, в кожній з них є своя правда. Принаймні існує набір якщо не переконань, то бодай робочих методів, які поділяють багато з тих, хто вважає себе аналітичними філософами, і які, взяті разом, можуть прояснити дещо особливе в їхньому підході. Насамперед, гадаю, ми можемо наголосити на тому, що сам термін «аналітична філософія» не є цілковито недоречним: хоча загальна згода, що й для чого аналізується, відсутня, аналітичний метод все ж таки справді передбачає аналіз.

Найбільш відома дискусія тут стосується холізму Квайна, який, замість речення, звернувся до теорії як доречної одиниці, яку належить препарувати. Іншими словами, згідно з Квайном, аналіз окремих речень є марним. Широко відомим є пояснення Квайном цієї ідеї [Quine, 1960: 3] за допомоги метафори Нейрата: наша теорія є кораблем, який ми мусимо збудувати наново, залишаючись на плаву. (Сам Квайн називав це не кораблем, а плотом — можливо, щоб підкреслити його тендітність.)

Іншою провідною ідеєю була важливість у філософії раціональної аргументації, і не лише як засобу, але й як того, що ми неодмінно маємо осмислювати, критикувати та пояснювати. Раніше я посилався на погляд, притаманний певному різновиду натуралізму, що раціональні норми дорівнюють науковим нормам. Сьогодні більш поширеним є інший, але подібний погляд: що раціональна аргументація дорівнює логічній аргументації. Я не зовсім переконаний, що це отождошення правильне, але ясно принаймні, що правдоподібність йому могли надати лише ті зрушення в логіці, які розпочалися із винаходом Фреге символічного запису для кванторів та змінних 1879 року. Іншими словами, не є випадковим, що аналітична філософія зародилася невдовзі після цієї події.

Таким чином, аналітичну філософію можна розглядати як спадкоємицю дебатів XVIII сторіччя між традиціями раціоналізму та емпіризму. Упродовж певної частини XX сторіччя аналітичні філософи справді сподівалися, що сучасна логіка зможе владнати цю суперечку. З цієї точки зору, раціоналісти посилалися на розум як джерело знань, відмінне від чуттєвого досвіду, лише тому, що вони вважали логіку істотно тривіальною; сила ж сучасної логіки наново пробудила, бодай на певний час, сподівання на те, що певна версія емпіризму має надати нам якщо не все, чого ми бажаємо, то принаймні все, чого ми потребуємо у сфері знання.

Інший спільний елемент в аналітичному методі певним чином пов'язаний із невідворотністю структурних ознак певної позиції, яку хтось обирає як відправний пункт своєї аргументації. Але сутність цієї риси важко сформулювати так, аби з цим погодилися всі аналітичні філософи. Можливо, найкраще формулювання належить Вітгенштайну: ми мусимо визнати те, що він називає жорсткістю логічного «мусить» [Wittgenstein, 1953: § 437].

Коріння цього явища сягає значно глибше за логіку. Засадовим, і не лише в логіці, є розрізнення між тим, що є істинним, та тим, що вважають істинним. Безумовно, між аналітичними філософами немає згоди щодо сутності цього розрізнення. Немає згоди навіть і щодо того, чи є сенс припускати, що наша найкраща теорія світу може бути хибною: один з різновидів антиреалізму полягає саме у тезі, що таке припущення не має сенсу. А проте спільним для аналітичних філософів, які звертаються до питань

вибору теорії, є переконання, що існують критерії для прийняття чи відкидання теорії, які не є цілком внутрішніми для цієї самої теорії.

Іншими словами, є принаймні дискусійним, чи є сенс припускати, що ми всі можемо помилятися стосовно всього; але не є дискусійним, що деякі з нас можуть помилятися стосовно чогось. Погляди, які унеможливають похибки, виринають час від часу, але тільки як пропозиції щодо поводження з конкретними проблемними сферами дискусії (приміром, Вітгенштайн у середній період свого розвитку ставився так до математики), і безумовно без великих претензій.

Останнім переконанням, яке є спільним для багатьох аналітичних філософів, є те, чого дійшли Расел і Мур у їхній спробі подолання гегельянства: а саме, що зміст судження не змінюється самим актом такого судження. Отже, не просто існує різниця між тим, що є істинним, та тим, що вважають істинним, але й друге не змінює перше. (Важливо, між іншим, відрізнити цю тезу від іншої позірно подібної до неї тези, що коли ми дізнаємося про істинність чогось, цей акт не змінює його істинності. Як повідомляє квантова механіка, ця остання теза цілком може бути хибною.) Наполягання на цьому є для аналітичних філософів засобом опору певному різновиду цілком загального песимізму, поширеного в континентальній традиції, який доходить висновку, що ми ніколи не можемо точно репрезентувати будь-що стосовно світу, оскільки сам акт репрезентації гарантує, що ми неодмінно схибимо. Безумовно, це частково зумовлює зазначену раніше ворожість до постмодернізму, що є особливо сильною серед аналітичних філософів.

4.3. Чому вона є

Якщо тепер ми маємо певне відчуття головних рис, притаманних аналітичній філософії, наступне нагальне питання — чому вона виникла. Тут треба пояснити два факти. З одного боку, аналітична традиція досягла вражаючого панування на англomовних філософських кафедрах: на деяких з них представників інших традицій (Сартра, Дерида) згадують так рідко, що першокурсники вважають їхню філософію чимось на зразок порнографії. З іншого боку, це панування двічі обмежене: воно стосується лише філософських кафедр і здебільшого (хоча зараз ситуація змінюється) суто англomовного світу.

Як і з іншими інтелектуальними течіями, певні причини її визнання чи відкидання знаходяться поза межами самої дисципліни, в переплетенні історичних, культурних та мовних фактів. Приміром, важливим чинником впливовості в Америці логічного позитивізму стала втеча з окупованої Європи упродовж 1930-х років багатьох філософів (здебільшого єврейського походження). Брак впливу деяких континентальних авторів у Бри-

танії може бути частково зумовлений проблемами британців із володінням відповідними мовами. Популярний серед аналітичних філософів підхід до текстів минулого, коли з авторами останніх сперечаються як із сучасниками, забуваючи той незручний факт, що Кант вже не може опублікувати статтю у відповідь, з певних культурних позицій є надто нечемним. Популярність філософії повсякденної мови в Оксфорді після Другої світової війни, безумовно, почасти була зумовлена тим, що, на відміну від інших філософських підходів, цей принаймні могли компетентно застосувати тамтешні гуманітарії без найменшого знання сучасного природознавства та математики.

Одним з радше внутрішніх чинників визнання аналітичного підходу був, безумовно, його успіх: за перші п'ятдесят років після свого народження аналітична філософія досягла неймовірного прогресу, особливо у філософії математики, але також і в філософії мови, свідомості та науки. Знов-таки, тут нелегко повністю усунути зовнішні чинники. Статті, надруковані Раселом і Муром в «Mind» упродовж 1900-х років, явно є більш цікавими та глибокими, ніж майже все їхнє оточення, — але чи було це зумовлено набутих ними філософським методом або ж просто їхніми здатностями розумних та винахідливих мислителів?

Безумовно, аналітичні потужності прояснення понять і раціональної аргументації можна застосовувати й до проблем, які не є суто філософськими. (Принаймні так ми говоримо перспективним студентам, які вивчають філософію.) Але переваги, які має надати вивчення аналітичної філософії, — такі, як звільнення розуму від забобонів та загострення його здатності розпізнавати в проблемі найважливіше, — мають і свої межі; останнє може засвідчити будь-хто, відвідавши засідання відповідної філософської кафедри. Понад те, варто зазначити, що успіхи методу в одних царинах філософії є набагато видатнішими за успіхи в інших: аналітична філософія за останні сто років розповіла нам про природу математики та природознавства значно більше, ніж про природу мистецтва. Тому, напевне, немає нічого дивного, що нею загалом мало цікавляться літературні критики.

Більш глибока й загальна теза є наступною. Аналітичне мислення — мислення відповідно до норм аналітичної філософії — може видатися тому, хто належить до цієї традиції, просто тим самим, що ясне мислення. Наші складнощі із визначенням того, якою є сутність аналітичного мислення, можуть викликати підозри, що таке враження є не зовсім правильним. У цій статті я намагався наголосити на тому, як аналітичний метод розвивався у конкретний час, у конкретних місцях, у відповідь на конкретні проблеми. Те, що постмодерністи кажуть про природу читацького відгуку на літературний текст, цілком може бути страшенно заплутаним;

але звідси не випливає, що будь-що сказане з цього приводу аналітичною філософією, будучи менш заплутаним, відтак краще прояснюватиме сутність питання.

ДЖЕРЕЛА

- Carnap R.* Logische Syntax der Sprache. — Vienna: Springer, 1934.
- Dedekind R.* Was sind und was sollen die Zahlen? — Braunschweig: Vieweg, 1888.
- Dictionary of Philosophy and Psychology* / Ed. by J. Baldwin. — London: Macmillan, 1901.
- Dummett M.* Truth and Other Enigmas. — S. l.: Duckworth, 1978.
- Dummett M.* Origins of Analytical Philosophy. — S. l.: Duckworth, 1993.
- Frege G.* Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens. — Halle: Nebert, 1879.
- Frege G.* Die Grundlagen der Arithmetik. — Breslau: Koenner, 1884.
- Frege G.* Grundgesetze der Arithmetik, begriffsschriftlich abgeleitet. — Jena: Pohle, 1893—1903.
- Frege G.* Die Gedanke // Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus. — 1918. — 1: 58—77.
- Makin G.* Making sense of «On denoting» // Synthese. — 1995. — 102: 383—412.
- McCarthy T., Stidd S.C.* Wittgenstein in America. — Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Moore G.E.* The nature of judgment // Mind. — 1899. — 8: 176—93.
- Oliver A.* A few more remarks on logical form // Proc. Aristot. Soc. — 1999. — 99: 247—272.
- Peirce C.S.* On the algebra of logic: A contribution to the philosophy of notation // American Journal of Mathematics. — 1885. — 7: 180—202.
- Potter M.* Reason's Nearest Kin: Philosophies of Arithmetic from Kant to Carnap. — Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Putnam H.* Reason, Truth and History. — Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Quine W.V.* Word and Object. — Cambridge: MA, MIT Press, 1960.
- Ramsey F.P.* The foundations of mathematics // Proceedings of the London Mathematical Society. — 1926. — 25: 338—384.
- Russell B.* The Principles of Mathematics. — S. l.: Allen & Unwin, 1903.
- Russell B.* The Problems of Philosophy. — Oxford: Oxford University Press, 1912.
- Russell B.* The philosophy of logical atomism // Monist. — 1918. — 28: 495—527.
- Russell B.* Logical atomism. Contemporary British philosophy, personal statements (first series). — S. l.: J. H. Muirhead, Allen & Unwin, 1924.
- Russell B.* The relation of psychology to logic // Proceedings of the Aristotelian Society: Supplementary Volume. — 1938. — 17: 42—53.
- Russell B.* My Philosophical Development. — S. l.: Allen & Unwin, 1959.
- Skorupski J.* Why did language matter to analytic philosophy? // The Rise of Analytic Philosophy / Ed. by H.-J. Glock. — Oxford: Blackwell, 1997.
- Whitehead A.N., Russell B.* Principia Mathematica. — Cambridge: Cambridge University Press, 1910—1913.

Wittgenstein L. Notes on Logic // Notebooks 1914–1916 / Eds. G. H. Von Wright, G. E. M. Anscombe. — Chicago: University of Chicago Press, 1913. — P. 93–107.

Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus. — London: Kegan Paul & Trubner, 1922.

Wittgenstein L. Some remarks on logical form // Proceedings of the Aristotelian Society: Supplementary Volume 9. — 1929. — P. 162–171.

Wittgenstein L. Philosophical Investigations. — Oxford: Blackwell, 1953.

Wittgenstein L. Notebooks, 1914–1916. — Oxford: Blackwell, 1979.

Майкл Потер — викладач філософії математики в Кембриджі. Ступінь доктора філософії отримав в Оксфорді у галузі чистої математики. Проводив дослідження на кафедрі логіки та метафізики Університету Сент-Ендрю та на кафедрі філософії Гарвардського університету. Сфера наукових інтересів — історія аналітичної філософії (Вітгенштайн, Расел, Фреге), філософія математики та філософська логіка.
